

Én – lét - Abszolútum II.

Arisztotelész létfilozófiájának (metafizikájának) alapjai

A lételmélet (létfilozófia, ontológia, metafizika)

- A lételmélet rákérdez az **érzékeink által tapasztalható jelenségek alapjául szolgáló létre**. Mi képezi a jelenségvilág alapját? A létezőre, az általában vett létezőre, illetve magára a létre kérdez rá.
- **Arisztotelész** volt az, aki **megalapozza** a tudományos lételméletet **Metafizika** című művében. Arisztotelésznél a lételmélet az első tudomány. A metafizika elnevezés eredete kérdéses: valószínűleg ókori „könyvtárosok” használták először Arisztotelész írásait rendszerezve: azok a könyvek, amelyek a Fizika könyve után következtek: metafizikának nevezték. A kifejezés mélyebb értelmet nyert: azt vizsgálja ami fizikán túli ill. ami a fizikai létező alapjául szolgál.

- **Alapvető kérdései:** mi a létező mint létező? Mi a lét? Az egység és különbözőség problémája: van-e mozgás?
- Láttuk: a **preszókratikus filozófiában** is megjelennek ezek a kérdések: a világegység elve, őselvek, Hérakleitosz: minden változik, keletkezik, elmúlik, ellentétek harca, Parmenidész: minden változatlan, nincs nem-lét, Démokritosz: nem-lét: űr, lét: oszthatatlan atomokból áll: mozognak, különbözőképpen kapcsolódnak össze: ez az oka a változásnak, de az atomok változatlanok.
- **Platón:** megkülönböztette a **látszat-léttől a valódi létet**, az ideák világát, világunkban minden csak utal az igazi valóságra, az ideák világára, a mozgás, változás csupán látszat: az ideák változatlanok, a lélek halhatatlan.

Arisztotelész (i. e. 384-322) élete és művei

- Platón tanítványa, 17 éves korától 37 éves koráig jár Platón Akadémiájába Athénban.
- Platón halála után elhagyja Athént, majd Alexandrosznak, a későbbi Nagy Sándornak a nevelője lesz.
- 335-ben visszatér Athénba, saját iskolát alapít, a **peripatetikus** (peripatosz: sétány) **iskolát**, azonban Nagy Sándor halála után a makedónellenes hangulat miatt ismét el kell hagynia a várost.
- **Főbb művei:** Fizika, Metafizika, Nikomakhoszi etika, Politika, A lélekről.

A szubsztancia és az akcidensek

Arisztotelész kritizálja a preszókratikusokat: **nem különböztettek meg létmódokat**, egységes létről vagy őszanyagról beszélnek.

- Kritizálja Platón idea-felfogását is: a tudománynak, **a filozófiának az általánosra** (az általános nélkül nem lehet ismerethez jutni) **kell irányulnia**, de azt **ebben a világban kell keresnie**, nem egy, az érzéki világtól elkülönített világban.
- Az idea fogalom helyébe: **a szubsztancia (lényeg, ouszia)** fogalmát állítja gondolkodásának középpontjába. Két értelemben használja: konkrét létező, illetve fajok, nemek.

- Nyelvünkben **különböző módon állítjuk valamiről, hogy van, létezik**. Különböző módon hivatkozunk nyelvünkben a létre.
- Arisztotelész a nyelvet vizsgálja, mert **a világ rendje, a nyelv rendje**. **Egy létezőről, mint alanyról a létet mint állítmányt mondjuk ki. 10 kijelentésformát, kategóriát különböztet meg:**
 1. Szubsztancia, lényeg (az alap, az egyes dolog ill. fajok, ember, ló)
 2. Mennyiség (tömeg, pl. két könyöknyi hossz)
 3. Minőség (pl. fehér, művelt)
 4. Viszony (kétszerese, fele, nagyobb, kisebb)
 5. Hely (pl. a piacon)
 6. Idő (tegnap, tavaly)
 7. Helyzet (ül, fekszik)
 8. Állapot , birtoklás (sarus, beteg)
 9. Tevékenység (szab, ég)
 10. Elszenvedés (égetik)

- A kategóriák tehát nem csupán kijelentésmódok, hanem **létmódok** is, **olyan ontológiai alapformák, amiben a létező van.**
- Minden kijelentést valamilyen alapról teszünk, aminek ez a meghatározása.
- Ez a **meghatározás lényegi azonosságot** is kifejezhet, ha az alapul vett **alany lényegéről**, a szubsztancia kategóriájáról van szó: pl. Szókratész ember.
- A **meghatározás** lehet továbbá **nem lényegazonos**: ha a meghatározás nem a szubsztancia, hanem egy másik kategóriával (2-9. kategória) adható meg. Szókratész a piacon van, Szókratész alszik, stb. Ilyenkor a szubsztancia **valamely tulajdonságára** (akcidensére) utalunk.

- A **szubsztancia** önállóan létezik (önálló egység, „önmagában áll”), az **akcidenciáknak (akcidenseknek)**, tehát a **tulajdonságoknak** előfeltétele a szubsztancia.
- Pl. a gömbölyűség (szépsége, csúnyasága, időbeli, térbeli elhelyezkedése) nem lényege a testnek, hanem létminősége, tulajdonsága.
- A **szubsztancia** különleges helyet foglal el a kategóriák között. **Két értelemben** használja Arisztotelész:
 1. **Konkrét individuum** (első lényeg, konkrét ember, állat stb.)
 2. **Fajok, nemek** (második lényeg, ember, mint faj).
- Az **akcidensek is lehetnek**: 1. **esetleges járulékok**, a dolog lényege szempontjából külsődlegesek, pl. vki szőke, éppen itt és itt van 2. **sajátszerű járulékok**: a **dolog lényegére vonatkoznak**, a szubsztancia bennük tárja föl magát: pl. az ember esetében: nevetés képessége, társadalmiság stb.

- Vannak olyan predikátumok, amelyek meghaladják (transzcendentálják) a kategóriákat, az ilyen meghaladó állítmányokat nevezzük **transzcendentáléknak**.
- Ezek **a létező, az egy, az igaz, a jó és a szép**.
- **Minden létező egy, igaz, jó és szép.**
- Minden létező **igaz**. Az igaz létező értelem által kimutatható.
- Minden létező **egy**: önmagában van közvetítve, önmagában reflektált.
- A létező **jó**, ez ontológiai értelemben annyit tesz: tökéletes (nem morális kategória). Arisztotelész: a létező nem is létezhet, ha nem éri el a tökéletesség bizonyos legalacsonyabb fokát: a torzszülött is eléri.
- Minden létező **szép**: úgy ahogy megjelenik érzéki adott-létében.

Anyag-forma tan (hülémorfizmus, hülé: anyag, morphé: forma)

- De mi is tulajdonképpen egy dolog lényege, szubsztanciája?
- Egy dolog lényege az anyag és forma egységeként fogható fel.
- Pl. Anyag az érc, forma a szobor, a szobor az ami a kettő egyesüléséből áll. Ember: anyag a test, forma: a lélek
- Az anyag minden keletkezés alapja, de az anyag nem létezik forma nélkül, viszont a forma létezik anyagtól függetlenül, mint formaelv.
- Egy forma a dolog fogalmi lényege, eredeti szubsztanciája.
- Minden anyag alapja lehet új formának. Ami egyik vonatkozásban forma, egy másikban anyag lehet pl. a deszka, a gerenda forma a fatörzs tekintetében, amelyből készítették, a kész ház tekintetében viszont, amelyet belőlük építenek anyag.

Aktus-potencia

- A létet vizsgálhatjuk az aktualitás (valóság) és a potencialitás (lehetőség) szempontjából is.
- Minden szubsztancia két **mozzanatból** áll: az aktuális lét és a lehetőség szerinti lét mozzanatából.
- Így magyarázható meg a változás, a mozgás: átmenet a lehetségesből a valóságosba, a potencialitásból az aktualitásba.
- Az lehetséges ami meg is valósulhat. Lehetetlen: ami nem valósulhat meg. Pl. a focipályán van egy labda, aktuálisan a focipálya közepén van, potenciálisan lehet a kapuban is. Fecsketojás: aktuálisan megtermékenyített tojás, potenciálisan: egy fecskefióka.

A létező okai, elvei

- Ahhoz hogy **létrejőjön a változás**, tehát egy szubsztancia a potencialitásból az aktualitásba mehessen át, **szükség van vmilyen okra** (illetve okokra, kauzalitás, causa: ok), nincs olyan szubsztancia amely oka lenne önmagának.
- **Anyagi ok**: causa materialis, az anyag amiből lesz vmi.
- **Forma-ok**: causa formalis , a forma, az alak ami szerint valami lesz.
- **Ható ok**: causa efficiens, a mozgás oka.
- **Cél-ok**: causa finalis, a változás célja.

- Az első kettő: belső ok, utolsó kettő: külső ok.
- A ház esetében: építőkövek az anyag, forma a háznak építése előtt már meglévő fogalma, mozgató ok: építőmester, végcél: a valóságos ház.

- **Cél-ok**

A **cél (télosz)** elvét A. vezet be a filozófiába (teleológiai megközelítés): **minden történés célra orientált, mindennek van valami célja.** Az ember cselekvésében is, a természetben is (pl. a levelek célja a növény védelme, a gyökerek célja a táplálék felvétele).

■ Ható-ok

„Ha valami mozog, akkor kell, hogy valami mozgassa, de az első mozgatónak önmagában mozdulatlanak kell lennie. Az örökkévaló mozgás pedig örökkévaló mozgatótól, s az egységes mozgás *egy* mozgatótól származhat...” (Arisztotelész: Metafizika)

A változás, tehát a potenciának az aktualizálódása egy valóságos által **mindig előfeltételez egy okot (ható-ok), aminek szintén van egy oka, így tovább.**

Ez elvezet egy olyan valóságoshoz, amely nem okozat, csak ok, nem anyag, hanem tiszta forma: az első, mozdulatlan mozgató.

Ez is szubsztancia, hiszen ami a szubsztanciát megelőzi, magának is szubsztanciának kell lennie: **tiszta aktualitás, tiszta forma, ez a legmagasabb rendű létező.**

Filozófiai teológia – Szent Tamás Istenbizonyításának főbb gondolatai

Aquinói Szt. Tamás (1225/26- 1274)

- Domonkos rendi szerzetes, Arisztotelész nagy hatással volt rá. Skolasztika. Tomizmus.
- Fő műve: Summa Theologiae

Isten létét 5 úton bizonyítja:

1. A mozgásból

- Az érzékek tanúsítják, hogy valami mozog ezen a világon. Mindazt ami mozog, más mozgatja.
- **Mozgatni** annyit tesz, mint **átvinni valamit a képességből a ténylegességbe**, ezt azonban csak valamilyen **ténylegességben lévő létező képes**. A ténylegesen meleg tűz teszi a fát, amely képessége szerint meleg, ténylegesen meleggé, ezáltal mozgatja azt.

- Nem lehetséges hogy valami egyszerre ugyanazon szempontból képességben is, meg ténylegességben is legyen (csak más szempontból). **Lehetetlen** ezért, **h. valami ugyanolyan szempontból és módon mozgató és mozgatott is legyen**, vagy hogy **valami saját magát mozgassa.**
- **Mindaz ami mozog, szükségképpen más által mozog.** Ami mozgat, maga is mozog, **az más által mozog, és ez ismét mástól.** De nem lehet a végtelembe menni: szükséges eljutni valamely **első mozgatóhoz, amit semmi nem mozgat: ezt érti mindenki Istenen.**

2. A létrehozó okokból

- Az érzéki dolgokban a létrehozó okok rendjével találkozunk. De nem találkozunk azzal, és nem is lehetséges, hogy valami saját magának létrehozó oka legyen, mert így előbb lett volna saját magánál, ami képtelenség.
- **Nem lehetséges, hogy a létrehozó okok sorozatában a végtelenig menjünk:** mert az első oka a középsőnek, a középső meg az utolsónak az oka, akár több középső van, akár egy.
- Az ok megszűntével megszűnik az okozat is, tehát ha nem volna első a létrehozó okok között, nem volna sem utolsó, sem középső. Szükséges valamely első létrehozó okot föltételezni: ez Isten.

3. A lehetségesből és a szükségszerűből

- A dolgok között találunk olyanokat, **amelyek létezhetnek is, meg nem is**, mivel némely dolog keletkezik és elpusztul. **Lehetetlen, h. ilyen dolgok mindig létezzenek**, mert ami képes nem létezni, az valamikor valóban nem is volt.
- Tehát, ha minden dolog olyan, ami képes a nem-létezésre, akkor valamikor semmi sem létezett a dolgok közül, de ha ez igaz lenne, akkor most sem létezne semmi, mert ami nem létezik nem is keletkezhet, csak valami által ami létezik.

- Tehát nem minden létező lehetséges, hanem **kell valami szükségszerűnek is lennie a dolgok között.**
- A szükségszerű **szükségszerűségének okát vagy kívülről birtokolja vagy nem.**
- De nem mehetünk el a végtelenségig a külső okok feltételezésében, láttuk előbb: ezért szükséges **valamit feltételezni, ami a saját maga erejéből szükségszerű, nem mástól birtokolja szükségszerűségét,** hanem éppen mások szükségszerűségének oka: ez Isten.

4. A dolgok közötti fokozatokból

- A dolgok között találunk inkább és kevésbé jót, igazat, nemeset. Az „inkább” és „kevésbé” azt jelenti, hogy különféle dolgok különféleképpen közelítenek meg valamit ami a legtökéletesebb.
- Van valami ami a legigazabb, legjobb, legnemesebb, és a leginkább létező is. Van valami ami minden létező létének, jóságának és egyéb tökéletességének az oka, ezt nevezzük Istennek.

5. A dolgok kormányzásából.

- Látjuk, h. bizonyos dolgok, amelyeknek nincs értelmük, mint a természeti tárgyak, célszerűen működnek és mindig azt követik ami a legjobb.
- Nyilvánvaló, h. nem véletlenül, hanem szándékosan jutnak el a célhoz. Azok pedig, amelyeknek nincs értelmük, nem törekszenek a célra, csak valamely megismerő és értelmes lény irányításával, mint történik a nyíl és a nyílász esetében.
- Tehát van egy olyan értelmes lény, aki az összes természeti dolgokat a cél felé rendezi: ez Isten.

Énfilozófia: újkori ismeretelmélet

- Újkori ismeretelmélet: a szubjektum irányába vett fordulat: a 17. 18. században: énfilozófiai fordulat: az ember mint eszes lény, az ember, mint érzékelő lény.

I. Racionalizmus: Kontinentális. Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolff. Az ismeret forrása: az ész. Kiindulási pontja: **velünk született eszmék.**

II. Empirizmus: Angolszász. Hobbes, Locke, Berkeley, Hume. Az ismeret forrása: az érzékelés. Kiindulási pontja: **az érzet.**

III. Ezek meghaladása: Kant filozófiája:
transzcendentális reflexió

„Szemléletek fogalmak nélkül vakok”, „Gondolatok tartalom nélkül üresek”

I. Racionalizmus

René Descartes (1596-1650) francia filozófus, matematikus (analitikus geometria). Művei: Értekezés a módszerről, Meditációk, Tanulmány a lélek szenvedélyeiről, Elmélkedés az első filozófiáról.

Cartesius: karteziánus filozófia.

- Szkeptikus filozófiai beállítottság: filozófiáját a **módszeres kétely** jellemzi. Észrevette, h. ifjúkorától kezdve mennyi hibás nézetet fogadott el igaznak.
- Félreteszi minden ismeretét, mindazon nézeteit, amit eddig igaznak tartott: azokat **az alapokat keresi, amelyekre biztos tudás építhető**

■ Módszere:

1. Csak azt fogadja el igaznak: amit evidens módon ismert meg annak.
 2. Vizsgálódásaiban előforduló minden problémát **annyi részre osztja**, ahányra csak lehet és ahányra a legjobb megoldás szempontjából szükség van.
 3. A legegyszerűbb, legkönnyebben megismerhető tárgyakkal kezdi a gondolkodást és csak fokozatosan emelkedik fel az összetettebb ismeretéhez, és még azok között is feltételez bizonyos rendet.
 4. Mindenütt teljes felsorolásokra, áttekintésekre törekszik.
- **Amit eddig igaznak tartott**, azt mind az érzékektől vagy az **érzékek útján kapta**. Márpedig ezek **néha megcsalták**, ezért ezekben nem bízhat. Minden megszokott előítélet kétségbe vonható, de a cél: egy biztos alapot találni.

- Feltette: mindaz ami valaha is bejutott az elméjébe, nem igazabbak, mint a csalóka álmokképek. „De csakhamar ráébredtem – írja Descartes –, hogy mialatt így mindent hamisnak akartam felfogni: **szükségképpen kell, hogy én, aki ezt gondoltam, legyek valami. Gondolkodom, tehát vagyok (cogito ergo sum)**: ez olyan biztos és szilárd, hogy ezt semmi sem ingathatja meg, **elfogadhatom amaz filozófia első elvének**, amit kerestem.”
- Megvizsgálom, mi vagyok én. El tudom képzelni: nincs testem, nincs világ és nincs tér amiben vagyok. De azt azért nem tudom elképzelni: hogy magam nem vagyok, sőt mivel gondolkodom, kétkedem: egészen biztos, hogy vagyok.

- „Ebből felismertem, hogy olyan szubsztancia vagyok, amelynek egész lényege vagy természete abban van, hogy gondolkodik, s amelynek léte nem függ sem valamely helytől, sem valamilyen anyagi dologtól.” Ez az én, tehát a lélek, ami által vagyok, teljesen különbözik a testtől, sőt könnyebben is lehet megismerni, mint a testet.
- Én: gondolkodó dolog vagyok: res cogitans, ezzel szemben áll a kiterjedt dologi világ: res extensa. Az előbbi kétségbevonhatatlanul adott, míg a test létezése nem bizonyos.

- **Viaszdarab:** nyilvánvalóak a tulajdonságai: szag, alak, szín, íz, nagyság, de ha a **tűzhöz közelítjük megváltoznak tulajdonságai.**
- De megmarad-e a viasz azután is annak, ami volt? Nyilván ugyanaz. De akkor mit ismertem meg belőle? Nyilván nem ami az ízlés, tapintás, szaglás tapintás körébe esett, mert ez megváltozott.
- Ha ezt nem tekintjük: **nem marad egyéb: mint ami kiterjedt, hajlítható, mozgatható. De ezek is ismeretlenek.** Mit jelent a kiterjedés? Elképzelhetetlen sokféle kiterjedésű lehet. Képzelőerőmmel még e darab viaszt sem tudnám megérteni: **csakis értelemmel foghatom fel.**

- Descartes szerint **lehetséges a lélek halhatatlansága, Isten létezése.**
- Az ilyen módszerrel megragadott eszmék az ész számára eleve adottak: **velünk született eszmék** (ideae innatae). Ezeket **az emberi ész Istentől nyeri.** Ezek nem származhatnak sem a tapasztalatból, sem a képzeletből.

Ilyen eszmék:

1. A **szükségszerű szubsztancia** ideája (istenfogalom).
2. A **„kiterjedt test”** (res extensa) eszméje.
3. A **„gondolkodó szubsztancia”** (res cogitans) eszméje.
4. **Egyetemes és szükségképpeni ismeretek:** a szám, az idő, a mozgás fogalma, minden ami matematizálható és visszavezethető „egyszerű elvekre”.

■ Isten létének bizonyítékai:

1. Tudatunkban megtaláljuk a legtökéletesebb lény eszméjét: a végtelenül tökéletes szubsztancia fogalmának nem lehet elégséges oka a véges emberi értelem: mivel az okozat (az isteneszme) tökéletesebb lenne az oknál (emberi értelem).

Okának legalább annyi valódi, formális tökéletességgel kell rendelkeznie, mint amennyit az isteneszme tartalmaz. **Az isteneszme oka: csak a legtökéletesebb lény lehet.** Ez a platóni ideatan és a skolasztikus okságelv ötvözete.

2. A végtelen fogalma nem a véges tagadása: a végtelen az a föltétel, amely lehetővé teszi, hogy az én ráébredjen fogalmai véges voltára. **Ha pedig a véges, az én, a gondolkodó realitás, akkor a végtelennek is annak kell lennie.**
3. Nem az isteneszme létéből, hanem tartalmából következtet istenre. Isten lényegétől nem választó el Isten léte: **a bennünk lévő isteneszme realitásából következik a legtökéletesebb lény realitása** (ontológiai istenérv).

- **Általánosan: az a szubsztancia, ami léteiben nem szorul rá semmi másra:** ez pedig egyedül **Isten**, a szó szoros értelmében ő nevezhető szubsztanciának.
- **A világot két szubsztancia alkotja:**
Anyagi szubsztancia: attribútuma (tulajdonsága): a kiterjedés
Szellemi szubsztancia: attribútuma: a gondolkodás
- Descartes felfogásának káros következménye: test és lélek különválasztása, **mechanikus természetfelfogás**. Az emberi test gépezete csak bonyolultságában különbözik az állatétól.

II. Empirizmus

- **David Hume** (1711-1776)
- Skót filozófus, jogot tanult, de ezt „undorítónak” tartotta. Kereskedő volt, majd egy tábornok titkára. Filozófusi munkásságát nem igazán ismerték el kortársai. Kapcsolat Franciaországgal.
- Fő művei: *Értekezés az emberi természetről*, *Értekezés az emberi értelemről*.

- **Az érzéki tapasztalatot helyezi középpontba.** Az ész is az érzékelésre vezethető vissza.
- **A tudat teljes tartalma: érzéki észleletekből áll.**
 1. **Benyomások** (impressions): aktuális érzetek, akkor érnek bennünket, amikor látunk, hallunk, érzünk, stb. vmit.
 2. **Eszmék** (ideas)
 - A. **Egyszerűek**: a benyomások **reflexiójából** származnak, azok halványabb másolatai.
 - B. **Összetettek**: asszociatív úton, **az egyszerű eszmék összekapcsolásával** jönnek létre.

- Ebből az következik: A dolgok, szubsztanciák csupán az érzéki tudatban található észleletek sorozatai, nem tudjuk, hogy honnan származnak.
- Az én nem más mint érzéki észleletnyaláb (ezt sem ismerhetjük meg).
- **A tudomány feladata:** az eszmék egymáshoz való viszonyainak, ill. a tények egymáshoz való viszonyainak vizsgálata.
- A tények igazságáról soha sem bizonyosodhatunk meg teljesen: valamennyi tény ellenkezője is lehetséges, és ezt az elme éppoly könnyűszerrel el tudja képzelni. Pl. ugyanúgy érthető: a Nap holnap nem fog felkelni, mint az az állítás: hogy fel fog kelni.

- Minden tényekre vonatkozó okoskodás: az ok és okozat viszonyán alapszik.
- Pl. Megkérdezzük valakit, hogy miért hisz egy távoli tényben, pl. hogy barátja Franciaországban van, az **illető valamilyen okra fog hivatkozni**: és ez az ok **valamilyen másik tény lesz**: levél amit a barátjától kapott, vagy a barátja korábbi szándékának ismerete
- Feltételezzük: az adott tény és a belőle levont következtetés között kapcsolat van.

- **Ez megfigyelésen alapszik.** Ha azt figyeljük meg, hogy **két esemény időben és térben összekapcsolódva mindig együttesen lép fel,** akkor **kauzális kapcsolat benyomása** alakul ki bennünk.
- Azt várjuk, hogy a jövőben is együtt jelenjenek meg. Úgy gondoljuk: ez szükségszerűen így van: **ez azonban csupán a megszokás pszichológiai következménye.**
- **Hume: nem állapítható meg szükségszerű kapcsolat két olyan esemény között, amelyek közül az egyiket oknak, a másodikat okozatnak szoktak nevezni.**
- Az ok-okozati kapcsolat: **feltételezés: ami a szokáson alapul.**

III. Kant transzcendentális filozófiája

- **Immanuel Kant** (1724-1804) Königsbergben született, itt is élt. 57 éves, amikor megjelenik A tiszta ész kritikája. További művei: A gyakorlati ész kritikája, Az ítélőerő kritikája, A vallás a puszta ész határain belül, Az erkölcsök metafizikájának alapvetése
- **A tiszta ész kritikája (1781)**: ismeretfilozófia, transzcendentális filozófia

- **Kant kopernikuszi fordulata**: nem a megismerésünk igazodik a tárgyakhoz, hanem a **tárgyak igazodnak megismerésünkhöz**.
- Hasonló Kopernikusz első gondolatához: nem boldogult az égi mozgások magyarázatával, ha feltette: a csillagok a néző körül forognak, megpróbálta: nem sikerül-e neki jobban: ha a nézőt forgatja, a csillagokat meg nyugalomban hagyja.

Alapfogalmak

- **Kritika**: itt felülvizsgálatot, **határmegvonást** jelent.
- **Transzcendentális filozófia**: a megismerés alapjait vizsgálja a megismerő szubjektumban. A megismerés lehetőségeit vizsgálja: megvonja határait.
- **Empirikus én**: sokféle tudomány tárgya lehet, sokféle külső és belső tapasztalat tárgya lehet.
- **Transzcendentális én**: az én **nem tárgya, hanem szubjektuma, feltétele a tapasztalatnak.**
„Transzcendentálisnak nevezem azt a megismerést, mely nem annyira tárgyakkal, mint tárgyakról való megismerésünk módjával, amennyiben *a priori* lehetséges, foglalkozik.”

- Van-e valami amivel minden tapasztalat előtt, a priori rendelkezünk?
- **A posteriori ismeret**: a tapasztalatból származó ismeret.
- **A priori ismeret**: általános, szükségszerű, tapasztalattól független ismeret. Pl. matematikai axiómák, oksági törvény. **Feltétele a tapasztalatnak.** Kant azt akarja bebizonyítani, hogy a megismerő alany olyan ismeretekkel rendelkezik, amelyek a prioriak, tehát amelyek lehetővé teszik a tapasztalatot.
- **A tapasztalat „alapanyagát”,** érzéki benyomásaink nyers anyagát **a priori formák rendezik**: így jön létre az empirikus tárgy. A tapasztalat konstituálja a tárgyat.

- **Analitikus ítéletek**: magyarázó, „felbontó” ítéletek: nem tesznek hozzá semmit az alanyhoz. Az alany eleve tartalmazza az állítmányt. Pl. a gömb gömbölyű, minden test kiterjedt.
- **Szintetikus ítéletek**: bővítő ítéletek: az állítmány hozzátesz valamit az alany fogalmához pl.: ez a golyó arany színű
- Fő kérdés: **léteznek-e szintetikus a priori ítéletek?**

Az empirizmus és a racionalizmus meghaladása

- Az érzéki és nem érzéki megismerés kölcsönösen feltételezi egymást.
- Empirizmussal szemben: tapasztalatunk a priori formákat feltételez, amelyek nem a tapasztalatból származnak, hanem feltételei annak.
- Racionalizmussal szemben: az a priori formák lényegi vonatkozásban vannak a szemlélettel, enélkül lehetetlen bármiféle megismerés.
- „Gondolatok tartalom nélkül üresek, szemléletek fogalom nélkül vakok”

A megismerés szerkezete

- Transzcendentális **esztétika**: az érzékelés vizsgálata.
- Transzcendentális **logika**: azt vizsgálja, melyek azok az a priori fogalmak, alapelvek, amelyek lehetővé teszik, hogy a szemlélt valóság elgondolható legyen? **Két részből** áll:
 - Transzcendentális **analitika**: az értelem fogalmai, alaptételei.
 - Transzcendentális **dialektika**: az ész eszméi.

1. Az érzékelés

- Az érzékek: szemléleteket nyújtanak, egyedi tárgyak közvetlen képzetét.
- Kant kimutatja, hogy már az érzékelés tartalmaz transzcendentális elemet.
- Vannak a priori szemléleti formák, amelyek rendezik az érzetek anyagának sokféleségét.

Két tiszta szemléleti forma:

- Tér: a külső érzék szemléleti formája, amely révén meghatározható a tárgyak **alakja, nagysága és egymáshoz való viszonya**.
- Idő: a belső érzék szemléleti formája: a tárgyak **együttléte (egyidejűsége) és egymásra következése** határozható meg.

2. Az értelem

- Az értelem a fogalmak és az alapelvek képessége. Maga alkotja meg önmagából azokat az a priori formákat, melyek segítségével a szemlélt valóságot elgondoljuk.
- Fogalmak analitikája: az értelem önmagától, spontán módon fogalmi, a priori formákat teremt, ezek segítségével a szemléleteket fogalmilag megragadható tárgyakká alakítja. Az a priori értelmi fogalmak a kategóriák.
- A kategóriákat négy hármas csoportban írja le Kant: **menyiség, minőség, viszony, modalitás. 12 kategória.**
- Alaptételek analitikája:
 - Analitikus ítéletek
 - Szintetikus ítéletek

- Minden empirikus ítélet szintetikus ítélet. A posteriori analitikus ítéletek nincsenek.
- **Vannak-e szintetikus a priori ítéletek?**
- Vannak: Kant felvázol egy rendszert, amely magában foglal minden a priori szintetikus ítéletet.
- Ezek az **értelem alaptételei**. Ítéletet alkotni nem más: mint tartalmakat összekapcsolni. Az ítéletformákban **gondolkodásunk alapformái nyilvánulnak meg**.
- **12 ítéletforma**: Kant ebből jut el a **12 kategóriához**.
- Ilyenek pl: „Minden szemlélet extenzív mennyiség.” „A jelenségek minden változásában megmarad a szubsztancia.”

- Tehát: az érzéletekből először az érzékiség a priori formái révén létrejön a szemlélet térben és időben.
- Az értelem összeköti a szemléleteket a 12 kategória szempontjai szerint: ez empirikus (szemléleti anyagból képzett) fogalmakat ad.
- Fogalmakból ítéleteket alkotunk.
- Tiszta fogalmakat akkor kapunk, ha az érzékiség és az értelem puszta formáit: a teret, az időt és a kategóriákat egymással összekapcsoljuk.

- Hogyan lehetséges, hogy a kategóriákat, amelyek a priorik, tehát minden tapasztalatot megelőzően az értelemben rejlenek: a tapasztalat tárgyaira tudom vonatkoztatni, hogy ezek segítségével tárgyakat ismerhetek meg?
- Válasz: a tiszta értelmi fogalmak transzcendentális dedukciójában van.
- Pl. kauzalitás Hume: nem tudunk semmiféle kauzális kapcsolatot érzékelni.

- Kant: Hume-nak igaza volt abban, hogy a **kauzalitás elvét nem lehet az észlelésből levezetni**, ez az értelemről származik, és mégis minden tapasztalás számára általános és szükségszerű. Hogyan lehetséges?
- **Minden tapasztalat úgy jön létre, hogy az értelem az érzékiség által nyújtott nyersanyagba belevési a maga gondolati formáit** (köztük: „viszonyok” egyikét a kauzalitást) ezért érthető, hogy ezek a formák újra megtalálhatók minden tapasztalatban.

- **Honnan tudja az értelem, hogy mikor melyik kategóriát alkalmazza?**
- **Rendelkezik egy képességgel, amely lehetővé teszi számára a megfelelő kategória megtalálását. Ez a képesség az ítélőerő.**
- **Hogyan lehetséges tiszta természettudomány?**
- **A természet törvényszerű rendje onnan ered, hogy értelmünk a jelenségeket az értelemben benne rejlő normák szerint kapcsolja össze: az ember törvényt ad a természetnek. A mi gondolkodásunk konstituálja a természetet.**

3. Az ész

- Kant az észet megkülönbözteti az értelemtől (ettől eltérő értelemben használja a mű címében: itt az ész minden szellemi és lelki erőnk összességét jelenti).
- **Az ész: az eszmék képessége** (az etika területén: elvek). Az érzékiség: a személet képessége, az értelem a fogalmak képessége.
- Ez egy újabb, **magasabb szintet jelent.**
- Az értelem fogalmakat alkot, azokat ítéletekké kapcsolja össze: **az ész ítéleteket kapcsol össze**: magasabb egységet teremt ismereteinkben.

- Ebből nő ki az a törekvés, h. **tökéletes egységet teremtsünk**, az ész vmi feltétlenül törekszik, ezt a törekvését „vezető észfogalmak”, **eszmék vezérlik**.
 - **A lélek eszméje**: a belső tapasztalat teljességének eszméje.
 - **A világ eszméje**: a külső tapasztalat teljességének eszméje.
 - **Isten eszméje**: a teljesség mint teljesség vonatkozási pontjának eszméje.

- Ezek az eszmék **nem konstitutívak, hanem regulatívak**: csupán az értelem használatának szisztematikus egységét biztosító szabályt, princípiumot adnak meg.
- Ezek az **eszmék elgondolhatóak, de nem szabad felcserélnünk a gondolkodást a megismeréssel**.
- Bár az ilyen irányú kísértés nagy: ha nem tudunk ellenállni neki akkor **az ész feloldhatatlan ellentmondásokba: antinómiákba bonyolódik**.
- **Isten létét észszel sem megcáfolni, sem bizonyítani sem lehet**. Ugyan ez igaz a többi eszmére is.

- „Így tehát korlátoznom kellett a tudást, hogy a hit számára tér nyíljon.”
- Kant kimutatta: hol rejlenek az (elméleti) ész határai: ott ahol a lehetséges tapasztalati tudás területe véget ér. Ami azon túl fekszik, azzal az ész semmit sem tud kezdeni.
- **Az ész nem tudja bizonyítani az olyan általános metafizikai eszméket, mint Isten, szabadság, halhatatlanság, de cáfolni sem tudja ezeket.**

■ **Irodalom a 3-4. órához (felhasznált és ajánlott)**

- Anzenbacher, Arno: *Bevezetés a filozófiába* (Cartaphilus Kiadó, 2001)
- Aquinói Szt. Tamás: *Summa Theologiae* (Telosz, 1994)
- Arisztotelész: *Metafizika* (Lectum Kiadó, 2002)
- Descartes, René: *Értekezés a módszerről* (Kossuth, 1991)
- Hume, David: *Tanulmány az emberi értelemről* (Magyar Helikon, 1973)
- Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája* (Atlantisz, 2004)
- Ross, David: *Arisztotelész* (Osiris, 1996)